

**ЕФЕКТИТЕ НА СТЕРЕОТИПИЗАЦИЈАТА ВО БУГАРСКАТА
КНИЖЕВНОСТ НА ДЕВЕТНАЕСЕТТИОТ ВЕК
(во драмата „Криворазбраната цивилизација“ на Добри Војников и
поемата „Изворот на белоногата“ на Петко Славејков)**

Трајче Стамески

*Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“*

**THE EFFECTS OF STEREOTYPING IN THE BULGARIAN 19TH
CENTURY LITERATURE
(In The Play *Misunderstood Civilization* By Dobri Vojnikov And The
Poem *The Source Of The Whitelegged* By Petko Slavejkov)**

Trajce Stameski

Abstract: This article focuses on two extremely important works in the Bulgarian literature from the 19th century. It analysis them from the perspective of the importance of stereotyping (auto imaging or imaging of the other) for the national identity, its influence on identity issues and dilemmas, as well as its contribution in the representation of the wider image about the culture of the Bulgarian society in comparison with other cultures.

Keywords: stereotype, culture, identity, tradition, society

Како и во историските и културни процеси кај останатите јужнословенски народи, епохата на преродбата во Бугарија е целосно во духот на народното будење, формирање на национална свест, создавање на национална култура и борба за национално ослободување. Надоврзувајќи се на религиозно-теоцентричната концепција на средновековието, бугарската преродба не го заменува местото на Бог со човекот, напротив, наместо очекуваниот антропоцентризам (по примерот на западноевропската култура), таа во основата ја поставува етноцентрична концепција и познатата тријада: земјата, татковината, народот. Иако, ваквата стратегија честопати може да значи маргинализирање на личноста, која продолжува да биде инструмент за служење на некои „повисоки“ вредности/цели: нација, татковина, патриотизам, сепак не треба да се занемари мислењето дека потребата од етноцентричната концепција е целосно во духот на едно време кога Бугарите го бараат својот национален идентитет наспроти засилените странски

културни влијанија. Поради ваквите специфични историски и културни околности во развојот на бугарската национална идеја за време на преродбата, пропратени со потенцијалните опасности од губење на националниот идентитет и културните вредности, се огласуваат повеќето бугарски писатели и културни дејци, меѓу кои и Петко Славејков со неговата неоспорно најпопуларна поема „Изворот на белоногата“ (1873). Напишана по примерот на народната балада, таа мошне успешно ги амалгамира мотивите од народните преданија и баладичните елементи. Иако, поемата може да се чита како „лирски расказ за драмата на една Бугарка и нејзината љубов“, сепак, некои проучувачи ја интерпретираат и како патриотска творба: поради карактерот на младата девојка непоколебливо и храбро да ги издржи сите обиди на заведување од страна на турскиот везир. Според тоа, етноцентричната страна на оваа поема се перципира во исклучително позитивниот однос кон традиционалните народни вредности: домот, семејството, руралното наспрема градот, туѓото и урбаното, но од друга страна, во поемата е присутен и еден антропоцентричен, егзистенцијално-психолошки аспект којшто вредноста на себството и родот ги става во функција на повисоки индивидуалистичко-хуманистички вредности, како слободната волја и право на избор. Во оваа смисла, според мислењето на Бојан Пенев, Славејков е модерен поет, претходник, но и родоначалник на модерната бугарска поезија.

Само две години претходно Добри Војников ја објавува класична комедија „Криворазбраната цивилизација“ (1871) – прв посериозен драматуршки текст во бугарската книжевност и култура; напишан под влијание на делата на француските комедиографи (Молиер), но и на српските и романските комедиографски модели, оваа творба на Војников автентично ја прикажува балканската социјална психологија – имитирањето и некритичкото прифаќање на туѓите модерни влијанија. Символиката на насловот сугерира еден стереотипен балкански модел на однесување и претставува критика на тогашната народна психологија и индивидуалните ментални ставови. Оваа комедија на Војников доживува огромен успех и врши трајно влијание на развитокот на бугарската комедиографија на преминот од романтичарската кон реалистичката поетика.

Како што може да забележаме, станува збор за два исклучително важни текстови за бугарската книжевност и култура на деветнаесеттиот век, кои ќе бидат предмет на нашето проучување со кое сакаме да укажеме на важноста на стереотипизацијата

(автоетикетирањето или етикетањето на другите) за конституирањето на националниот карактер на субјектите, нејзиното влијание врз идентитетските прашања и дилеми, како и за нејзиниот удел во репрезентирањето на пошироката слика на културата на бугарското општество во деветнаесеттиот век во интерференција со другите култури.

Ако еден од основните чекори во процесот на креирањето на стереотипите и предрасудите е создавањето „впечатливи“ категории за другите врз основа на некоја нивна доминантна карактеристика, тогаш врз основа на тие впечатливи атрибути донесуваме заклучоци за личностите што ги перципираме, како и за групата на која ѝ припаѓаат. Во практиката, тргнувајќи од претпоставката за хомогениот карактер на групата, стереотипите можат да не доведат до погрешни генерализации и да бидат навредливи за индивидуата, затоа што етикетањето честопати ѝ го скратува правото на различност. Тоа се оние примери во кои стереотипизацијата ја намалува индивидуалноста, на сметка на категоризацијата. Во пошироки општествени рамки ваквото стереотипизирање има огромно влијание за т.н. „заматување на реалноста“ и за правилно обликување на сликата на/за другиот врз основа на неговата припадност на одредена група, што е честа причина за појавата на предрасуди и дискриминација. Терминот „стереотип, којшто првпат е употребен во психолошка смисла од Липман (1922), ги опишува стереотипите како „мали слики во главата што ни помагаат да го толкуваме она што го гледаме“. Аронсон тврди дека кога ние дозволуваме овие слики да доминираат во нашето размислување, тогаш ефектот од ваквиот когнитивен процес значи да им доделиме идентични карактеристики на сите припадници на групата, без разлика на индивидуалните особености меѓу членовите на таа група. Иако се силни верувањата дека овие слики се вистинити и природни, честопати реалноста покажува дека тие се само искривени и прекумерени генерализации или клишеа наследени од сопствената култура.

Поради тоа, стереотипите и предрасудите стануваат интегрален и важен дел од нашиот секојдневен живот: резистентни на промени, но доволно моќни да се профилираат како важни општествени норми што се дел од нашата култура. Ако стереотипите се структурирани верувања за карактеристиките на припадниците на определена социјална категорија или група, тогаш предрасудите ги афирмираат и вреднуваат разликите во корист на сопствената група, а на сметка на другите групи. Иако, треба да земеме предвид дека не секои стереотипи водат кон дискриминација, сепак најголемиот број на

стереотипи се со тенденција да го делат општеството на *ние* и *тие* или, пак, да придонесат за формирањето на нашата слика за културниот идентитет и индивидуално однесување на Другиот. Без разлика од каде доаѓаат овие социјални стереотипи, јасно е дека најчесто се употребуваат без целосно свесно размислување и претставуваат грубо преоптоварени и генерализирани апстракции на луѓето за сопствената или за другите групи. Така, Магдалена Костова-Панајотова го интерпретира универзалниот мотив на среќата во јужнословенскиот фолклор и неговото стереотипно доживување кај балканските народи. Во бугарската варијанта на овој мотив, Бог вообичаено им доделува расправи и веселби на Србите, лукавство и трговија на Грците, мрзеливост и помпезност на Турците, и земја и тврдоглавост на Бугарите. Во бугарската литература од деветнаесеттиот век *сликата* покрива широк спектар на особини, па така стереотипот за бугарската жена се смета за совршен, затоа што таа секогаш е скромна и вредна. Од друга страна, во атрибуцијата на Турците се оди во две крајности: или како носители на варварско зло, необразовани и назадни, или како субјекти кои ги почитуваат основните морални начела и ја шират источната мудрост. (Костова-Панајотова 2013: 156) Според тоа, јасно е дека стереотипите влијаат врз тоа како луѓето ги добиваат информациите за другите, како ги восприемаат, доживуваат, кодираат, но и како судат и реагираат на нив.

ЕТНИЧКИ СТЕРЕОТИПИ И ИДЕНТИТЕТСКА КРИЗА

Процесот на производство на национални стереотипи на Балканот е периодично стимулиран од економската, политичката и социјалната турбуленција, поради што честопати општата слика на културата во балканскиот контекст светот ја перципира со недоверба и ја доживува како непријатно искуство. Ваквиот тренд се должи на тенденцијата на балканските народи многу повеќе да го ситуираат проблемот на стереотипите во рамки на концептите на национален карактер отколку да се занимаваат со прашањата за функцијата на овие концепти во дијалогот со различните култури.

Магдалена Костова-Панајотова смета дека идеологизацијата на историјата се случува во оној момент кога едно општество ги заменува вредностите со „факти“. Создавањето на митови, кои имаат за цел минатото да го направат корисно, е традиционален пристап кон градењето различни слики од кои го сочинуваат збирот на

веќе постоечки стереотипи во колективната свест. Секој народ создава навидум точни/вистинити национални слики кои истовремено претставуваат дел од збирот на стереотипите. (Костова-Панајотова 2013: 155) На ваквиот историски процес не е имунитет бугарската книжевност и култура, а делата што се предмет на ова истражување се индикативни примери за штетните ефекти на стереотипите кои произлегуваат од оправдување на лошо основани предрасуди или незнаења за културата на другите или неподготвеност да се преиспитаат сопствените ставови и однесувања.

Ако под етничка група подразбираме посебна група на индивидуи во една земја кои го делат културното наследство, тогаш етничката припадност може да биде основа за чувства на гордост и солидарност. Во драмата „Криворазбраната цивилизација“ на Добри Војников посебно е изразен проблемот со социјалната категоризација на ликовите во поглед на сфаќањето на концептот на припадноста и националните чувства. Очигледно, станува збор за намерна авторска тенденција со која се врши поларизацијата на ликовите на две идеолошки матрици од типот *своје* наспрема *туѓо*. Па, така, во драмата се профилира една мнозинска група (Марика, баба Стојна, аџијата, Митја и неговите пријатели) која ги валоризира традиционалните, патријархални културни вредности и сфаќања, наспроти групата на Гркот Маргариди и неговите следбеници: Анка, Злата и Димитри, која се обидува да ги промовира западните културни трендови. Различниот модел на однесување, апсолутно спротивставените позиции во поглед на егзистенцијалните прашања, како и различната перцепција на моралните и традиционални уверувања ја засилуваат нетрпеливоста и го генерираат конфликтот меѓу двете групи. Како сведок на еден ваков интеркултурен феномен, сосема е јасно дека Војников уште со иронијата во насловот на својата драма се обидува да укаже на опасностите од некритичкото и лековерно посегнување по т.н. западноевропски вредности, поради што драмскиот климакс се доживува како литерарна манифестација на еден поопшт проблем на бугарското општество и култура во деветнаесеттиот век. Поттикнат од ваквата состојба Војников ја објавува својата драма со познатиот „Предговор“ во кој го лоцира проблемот на бугарската нација, која „како и секоја новосоздадена е под влијание на оние работи кои се примамливи за видот. Кога надворешниот сјај на работите остава најсилен впечаток, тогаш се согледува последицата наместо причината и отсјајот наместо суштината“.

(Војников 2003: 2) Тој ја апострофира младината како главен виновник за погрешно разбраните западноевропски вредности, зошто кај неа „речиси сè е прашање на имитација наместо системско истражување. Многупати најдобрите и најморалните принципи се погрешно разбрани. Па, така наместо морал и полезност, постои деморализација и разврат, наместо искреност, братска љубов и поврзаност – гордост, презир и омраза, наместо партнерство – неединство, наместо развој – стагнација. И целата оваа измама е пречка за напредокот на менталниот развој и образованието.“ (Војников 2003: 2) Но, тоа што е поважно за темата е фактот дека со својата аналитичко-критичка перцепција Војников мошне умесно го отвора проблемот на стереотипното прифаќање на западноевропските цивилизациски вредности: „Всушност, кај овие новоосвестени народи облечени по теркот на последната мода, доколку знае два-три збора на француски или германски веќе се смета себе си за образован човек... Почитта кон вероисповеста е заменета со потсмев, непочитување на постарите, неучтивост кон понежниот пол, срамот е заменет со неконтролирана смелост. Граѓанската доблест, човекољубието, братската љубов, сочувството, социјалната припадност сите овие поими се избришани од речникот на образованието.“ (Војников 2003: 2)

Ако една од примарните одлики на диспозитивни атрибуции меѓу ликовите во драмата е социјалната желба, сфатена како општествено пожелен начин на дејствување, тогаш воопшто не е изненадувачки тоа што Анка, Злата, Димитраки и Маргариди се доживуваат негативно од страна на доминантната група. Соодносот на силите меѓу овие две групи резултира со формирање на негативни стереотипи од национален, родов и културен карактер. Па, така, уште од почетниот дел на драмата постои експлицитна спротивставеност меѓу двете различни концепции во семејството: *традиционалната* преку ликот на Аци Коста и неговиот критички настроен однос кон сопствената жена и ќерка, поради неисполнетите семејни обврски, и втората – *модерна* концепција која ја застапуваат женските ликови во семејството. Евидентниот *сојуз* меѓу мајката и ќерката контра таткото го отвора проблемот на дисфункционалното семејство поради нивните различни идеолошки матрици во перцепцијата на западноевропските влијанија, но и го загатнува прашањето за родовата стереотипизација: за улогата на жената во семејството или за сликата на идниот зет:

Аци Коста: И за кафето требаше два часа да чекам... манџата уште не ви е зовриена, треба да чекам. Од изутрина ја нема: да стане навреме како секоја девојка, да ја измие и исчисти куката, да ми го подготви кафето.

Злата: (храбро). Девојката нема да ја дадам во рацете на некој простак, да му слугува како робинка.

(...)

Злата: Најпосле, ние само една ќерка имаме, хаџи, па и Господ ја обдарил со ангелска убавина ... Таа нека гледа само за себе си, па кога ќе излезе пред луѓето, треба да биде стокмена и облечена по најновата мода, да се разликува од другите девојки. Па, да видиме колку поскапо можеме да ја продадеме.

Хаџи Коста: Таа сакала да ја продаде поскапо. Што беше, еј, будала, луѓето нема да ѝ ги гледаат рацете и нозете, туку ќе прашуваат дали е навикната на домашна работа, дали ќе ја биде за домаќинка?

(Војников 2003: 8,9)

Мајката, која ја застапува проевропската агенда, е уверена дека ќерката не смее да биде ничија робинка. Според Злата, идниот сопруг на нејзината ќерка треба да биде по моделот на европските момчиња, што ги засилува нејзините предрасуди за бугарските момчиња, кои според неа се „никакви“ и „простаци.“ Ваквото негативно етикетирање е тенденциозно и насочено кон Митју, момчето што вистински ја сака Анка, поради што Злата се обидува да ја девалвира неговата личност во очите на аци Коста:

Злата: Да ја убиеш, таа не ти зема таков простак.

Аци Коста: Еј, будала жена, ти нема да најдеш подобро момче во градов од него.

Злата: Ќе си најде некое момче што знае француски.

(Војников 2003: 41)

Негирањето на стереотипот на патријахално момче (трговец, умно, мудро, разумно) е последица на скриените намери на Злата, а за кои се плаши да говори јавно поради силната фигура на таткото. Имено, проектираниот зет на Злата, а воедно и симпатија на нејзината ќерка е Маргариди – момче од грчка националност, кое ја опсипува Анка со комплименти и внимание и е најсилен гласноговорник на западноевропската култура, поради неговиот претходен престој во Франција. Со присуството на овој лик од друга

националност и култура, Војников ја отвора темата за претставата/сликата на странецот од двојна перспектива: како туѓинецот ја перципира бугарската културна средина, но и како бугарското општество во деветнаесеттиот век се соочува со предизвикот од западноевропските културни влијанија. Токму во интерпретацијата на ова прашање во драмата се генерира најсилниот конфликт меѓу ликовите од таборот на *традиционалистите* и помалата група која се залага за *модерен* стил на живот. Во поглед на првата група посебно е впечатлив ликот на Маријка – најдобрата пријателка на Анка (преку која Војников најдобро ги илустрира националните чувства и патријархалното воспитување), за која е незамисливо да стапи во брак со некој од друга националност:

Маријка: Вашата милост ја остава Анка да учи по европски, но мајка ми, каква што е, нема да ме остави, па и да знае дека светот ќе пропадне, сама да разговарам со маж-туѓинец. Чувај Боже!

Маријка кон Маргариди: Ние бугарските моми не сме навикнати да се запознаваме лесно со туѓинци.

(Војников 2003: 17)

Маријка: Срамот е честа на една девојка.

Маријка: Како бугарска жена, кога и да е, ќе бидам во рацете на некој Бугарин, а кај нас Бугарите, цивилизацијата како што ја разбира вашата милост, сè уште не е во употреба.

(Војников 2003: 19)

Ако во ликот на Маријка се сублимирани позитивните атрибути на бугарската девојка (скромност, чесност, срамежливост), спротивно Анка е восхитена од стереотипот за западноевропската жена:

Анка: Значи Маријке, тие Европејки не прават ништо; слугинките им ја вршат целата работа. Тие си се гледаат само себе си: го чуваат лицето од сонцето, од ветерот, па ставаат превези... За да им бидат бели рацете и меки, носат ракавици, за да им биде исправено телото го затегнуваат со корсет, знаеш?

(Војников 2003: 15)

Но, Анка не влегува во конфликт само со Маријка, во драмата е силно изразена поларизацијата на релација ќерка:татко поради различната перцепција и разбирање на

семејните обврски и културните вредности. Затоа Анка си дозволува негативно да го етикетира татка си, како заостанат и нецивилизиран:

Анка: Зошто Господ не ме одредил да бидам ќерка на еден Европеец - цивилизиран татко? Тој е таков простак што знае само да се кара по дома. Да земам јас нему да му метам, да му готвам, да му мијам како некоја слугинка. Нека ми извини неговата милост, ама јас немам време да му станувам робинка.

(Војников 2003: 33)

Преку ваквите категоризации на ликовите од двете социјални групи Војников ја покажува реалната слика на тогашното општество артикулирана во форма на стремеж на малите култури кон вредностите на поразвиените култури, но и негативната страна на таквиот процес. Во овој случај некои од ликовите погрешно ги разбираат и некритички ги прифаќаат вредностите на поразвиената култура. Всушност цивилизацијата на Анка се состои во неколку погрешно научени фрази, како и во уверувањето дека една цивилизирана девојка треба да говори француски, да ги знае европските танци: полка, валцер, да се облекува по последната мода, да знае како да се однесува кон комплиментите и сл.

Заслепени од ваквата слика, ликовите не ги преиспитуваат своите ставови и уверувања. Напротив, нивното траги-комично однесување во дадени ситуации го зајакнува постоечкиот негативен стереотип на групата. Дрasticна промена на мислењето се случува кон крајот на драмата откако сите тие сфаќаат дека се измамани од Гркот Маргариди. Ефектот од ваквиот процес, кој е целосно во духот на идејата за враќање на индивидуата на патот на вистинските цивилизациски вредности, кон образованието, науката, суштинско запознавање на културата на Другиот и сл. може да се препознае најголемиот триумф на драмата. Маргариди е измамник и не може да се поистоветува со вистинските западноевропски вредности. Неговите намери се јасни: тој сака да ја придобие Анка користејќи ги сите стратегии на додворувањето:

Маргаридес (љубезно): Вие, г-ѓа Анка, воопшто не сте родена за да бидете жена на еден Бугарин; природата ве обдарила, Боже мој, со таква брутална убавина, со такви физички атрибути, со таква лична грациозност што треба да му припаѓаат само на сентименталното

срце на еден Европеец. Вие не сте родена за да живеете меѓу неуките и простите, туку во пазувите на цивилизацијата.

(Војников 2003: 36)

Меѓутоа, цивилизацијата за која говори Маргариди има само употребна вредност и е параван зад кој се крие неговиот вистинскиот идентитет. Затоа Аци Коста уште од почетокот на драмата покажува скептицизам и отворен антагонизам кон овој лик: „Тој измамник да не ми стапнал во куќата, зошто ќе му ги скршам нозете.“ (Војников 2003: 24) Наспроти тоа, Маргариди се залага за негативно стереотипизирање на таткото на Анка, а за афирмирање на прогресивните западноевропски идеи:

Маргаридес: Старите го кочат напредокот на цивилизацијата, која налага лична и индивидуална слобода, без срам или страв. Денес сите нации во Европа ја прифатија цивилизацијата, само вие Бугарите не сакате да се прилагодите и да се модифицирате. Вие помладите не треба да ги слушате старите ‘рѓосани глави, туку треба да се свртите кон напредокот, кон прогресот на цивилизацијата. Вие треба да нè имитирате нас Европејците, кои престојувате кај вас, да нè запознаете подобро и да ги слушате нашите упатства. Погледнете нè како се носиме, како зборуваме, како седиме, како јадеме и пиеме, така и вие треба да го правите истото.

(Војников 2003: 44)

Инсистирањето на западноевропските манири на сметка на негативното етикетирање на сè што е традиционално е клучната стратегија на измамникот со која успева да манипулира со наивните женски ликови. Ова е класичен пример за тоа како етикетирањето може да се користи како инструмент за залажување и создавање негативни идентитети.

Иако, не е тешко да се забележи дека во конципирањето на драмата Војников бил под извесно влијание на молиерскиот тип на комедија, со познатиот триаголник: измамник, заслепен лик и разумен лик, сепак соодносот на когнитивниот капацитет на ликовите може да го објасни начинот на кој се формираат повеќето стереотипи, како генерализирање на однесувањето на поединецот или на пошироката популација врз основа на лажен или погрешен атрибут. Така, недостигот на автокритичка перцепција и преферирање само еден клучен атрибут кај измамникот, е причината зошто ликовите го

доживуваат Маргариди како олицетворение на европската цивилизација. Ефектите од ваквата искривена перспектива водат кон самонегирање и идентитетска криза кај ликовите, како и кон перманентно одржување на негативни стереотипи за опкружувањето.

Ако, нашиот идентитет – нашето чувство за тоа кои сме и што можеме да станеме – е повеќе од сет на етикети и е обликуван од нашата филозофија, нашите идеи, вредности и верувања за светот и нашето место во него, тогаш во драмата на Војников може да се говори и за индивидуална и за колективна криза на идентитетот. Исто така, овој драмски текст покажува проблематичен однос на релација индивидуа-семејство-идентитет, поради тоа што ликовите покажуваат јасни знаци на непочитување на традиционалните семејни вредности и морал, а со непромисленото промовирање на западните културни стилови и драстични разлики во интересите. Идентитетската криза се продлабочува во оние делови од текстот во кои ликовите покажуваат вознемирувачко непочитување на сопствената традиција и култура и девалвација на сопствениот идентитет. Индикативен пример за ваквата тенденција е конверзацијата во која Аци Коста ѝ се обраќа на Злата со зборовите: „Тебе татко ти Французин ли ти беше?“, а таа му возвраќа со навредливи стереотипи: „Нашите татковци беа дебели Бугари, зарем и ние да останеме како тие простаци, така ли?“ (Војников 2003: 42) И понатамошните однесувања на ликовите се мотивирани од неразбирањето на сопствените идентитети, како последица на идеализирањето на другата култура. Така, негирањето на националната и културна припадност кулминира во изјавата на Димитраки:

Димитраки: Да знам дека има (покажува со прстот) толку многу бугарско месо во мене, ќе го пресечам и ќе им го фрлам на кучињата.

Маријка: Не е убаво господине, кога човек се откажува од родот и од верата.

Димитраки: Ти Маријке, гледај да се цивилизираш, па потоа можеш да се откажеш и од бугарскиот јазик; бидејќи на светот не постои ништо попросто од бугарската жена и од бугарската поезија.

(Војников 2003: 51)

Сепак, крајот на драмата покажува како ликовите се враќаат кон суштинските аспекти на нивните идентитети. Тие се свртуваат кон сопственото потекло, кон сопствените онтолошки вредности без разлика на нивното негирање во претходните ситуации. И

Димитраки на крајот изјавува дека е Бугарин, иако низ целата драма се прокламираше себеси како Французин и не го почитуваше своето потекло и култура:

Рајчо: Сега ти дојде паметот во главата.

Димитраки: Господа, знаете ли вие колкава е честа на еден Бугарин. Еве, јас како Бугарин...

Рајчо: Ха, ха! Ти сега стана Бугарин?

(Војников 2003: 78)

За разлика од драмата „Криворазбраната цивилизација“, во која влијанијата и придобивките од различната култура се иронично первертирани, во поемата „Изворот на белоногата“ на Петко Славевјков речиси и да нема простор за превласт на супериорната надворешна култура, благодарение на самосвесноста и силното чувството за припадност на девојката Гергана кон заедницата. Таа, во ниту еден момент, не го проблематизира сопствениот идентитет и по цена на саможртва, но истовремено покажува длабока почит кон културата на турскиот везир. Затоа поголемиот дел од критичарите се согласуваат дека дијалогичноста меѓу „белоногата девојка“ и „турскиот везир“ не разоткрива однос на робинка наспрема господар, туку меѓу рамноправни субјекти, заемно признавајќи го правото на слободен израз и волја, иако постои диспаранца во силата на моќ.

Девојката на изворот која е типичен репрезент на традиционалниот културен систем и патријархалното воспитување храбро му се спротивставува на турскиот везир со аргументиран говор, целосно во духот на етичките норми на семејството и заедницата (во овој контекст, таа покажува одредени сличности со ликот на Маријка од драмата на Војников). Тука, турскиот везир отстапува од типичниот стереотип, тој и покрај тоа што е заслепен од убавината на девојката, не посегнува по неа на насилен начин, туку откако ги исцрпува сите аргументи на убедувањето, кај него превладејува ориенталната мудрост и тој го почитува личното право на избор на девојката:

„И ќе направам за тебе/в градини нови сараи/со дванаесет капии/со триста прозорци шарени/со миндери ќе ги оградам/со перници ќе ги наредам/со душеци ќе ги постелам/да седиш на нив, да гледаш/додека ти гледаат очите.“

„Стамбол е, аго, за мене/тука, кај што сум родена,/а најубавиот сарај/е мојот татков дом./Што ќе ми се многу капи,/кога можам низ една/да одам и да доодувам?/Што ќе ми се триста прозорци,/кога можам секогаш/од само едно прозорче/да го гледам дење сонцето/и навечер јасна месечина/со милиони ѕвезди наоколу!“

(Славејков 1873: 2)

Исто така, во поемата на Славејков е индикативна и традиционалната врска меѓу девојката и семејството:

„Ти не си за тука родена/туку си родена, дарена/бела анама да бидеш/сè по чардаци да шеташ/Ајде, бела Бугарко,/ајде во Стамбол да одиме...“

„Добра сум, аго, јас овде/при стари татко и мајка... Откако сум се родила,/сè сум растела, пораснала./по нива, по лозје/на стар татко на помош,/кога пак во куќата шетам/на мила мајка одмена.“

(Славејков 1873: 3)

Кај девојката е изразено непоколебливо чувство на припадност кон домот, заедницата, кои за неа значат среќа, сигурност, хармонија, за разлика од големиот град, којшто е масивен и туѓ. Иако, во поемата не е експлицитно нагласено, сепак девојката од изворот покажува длабоко разбирање на комплексноста на идентитетот. Нејзините сфаќања и однесување во една комплицирана ситуација изгледаат природно и храбро, поради што се вклопува во стереотипот за идеалната бугарска жена, како и во етноцентричниот модел на преродбата во бугарската книжевност и култура од деветнаесеттиот век.

ЗАКЛУЧОК

Од културолошките теории е познато дека културите се динамични и се менуваат со текот на времето, исто како и луѓето. Тие можат да се менуваат како резултат на модернизација, застареност, миграција, образовни и многу други причини. Акултурацијата е процес на психолошки и културни промени како резултат на контактите и интеракцијата помеѓу културите. Ефектот од ваквиот интеркултурен процес може да резултира со промена на сите (или на двете) култури, а не само на недоминантната култура (Бери 2008). Исто така,

важно е да се напомене дека промената е и психолошка (индивидуална) и културна (социјална) и влијае врз индивидуите и општеството во целост. Затоа, за акултурацијата често се дискутира како за процес којшто се одвива помеѓу доминантните и недоминантните култури. Меѓутоа, за да се реализира овој процес, потребно е да се запознаат и да се проучат основните димензии на културите преку концептите: индивидуализам-колективизам или историско-временска ориентација, кои ни покажуваат во која мера едно општеството ги заснова своите одлуки врз традицијата и случувањата од минатото, а во која мера ги заснова врз некоја визија за иднината. Односно, дали при донесувањето на важните одлуки превладуваат искуствата од минатото, или пак некоја посакувана идна состојба. Исто така и односот кон машко-женскиот принцип придонесува за разликите меѓу културите по прашањето кои општествени улоги се сметаат за соодветни за машкиот, а кои за женскиот род. Ваквите поделби зборуваат за родовата распределба на општествената моќ.

Контактот со другите култури понекогаш е неизбежен процес, но ефектите од ваквиот контакт се движат во дијапазон од непречено прифаќање до целосно одбивање. Во светски рамки постојат многу примери на култури на отпор што го преживеале и го задржале својот културен идентитет во услови на надворешна културна доминација. И во текстовите што ги разгледувавме авторите ја загатнуваат темата на интерференциите меѓу помалата и посупериорните други култури, како резултат на глобализациските процеси.

Ако клучот на акултурацијата се состои во контактот и размената меѓу културите, тогаш за ваквиот процес мошне важна детерминанта е комуникацијата меѓу субјектите на различните култури. Во поемата „Изворот на белоногата“ Петко Славејков ја допира темата на интерференцијата меѓу различните култури од рамноправен аспект. Во неа е силно изразен стереотипот за традиционалната, патријархално воспитана девојка која држи до својата оригинална култура, но која истовремено покажува достојна почит кон туѓата култура.

Во драмата „Криворазбраната цивилизација“ на Добри Војников постои тенденција кај ликовите за мигрирање од потрадиционална, посиромашна култура кон полиберални и побогати култури, артикулирана преку бегството на Анка со Гркот Маргариди со надеж дека ќе се пресели во некој од поважните европски центри. Меѓутоа, кај сите овие ликови, за кои Војников иронично ја користи синтагмата „криворазбраната цивилизација“,

отсуствува реална комуникација и вистинско разбирање на надворешната култура. Интенционално ограничени во перцепцијата на стварноста и заслепени од сјајот на западноевропските културни придобивки, тие се лесен плен на манипулација. Тука Војников критички предупредува и на потенцијалната опасност од автодезинтеграција на идентитетот во намерата да се стане дел од поразвиената култура. Иако, крајот на драмата оди во прилог на традиционалната, конзервативна група, тоа не значи затворање на поединците во рамките на сопствената култура како метод на културна изолација, колку апострофирање на акултурацијата како комплексен општествен и културен проблем и барање соодветни начини за справување со неа.

ЛИТЕРАТУРА:

- Войников 2003:** Войников, Д. Криворазбраната цивилизација. // Издателство LiterNet, 12. 04. 2003 <<https://liternet.bg/publish8/dvoynikov/krivo/predgovor.htm>> (14.01.2019).
- Guimond 2000:** Guimond, S. Group socialization and prejudice: the social transmission of intergroup attitudes and beliefs. // European Journal of Social Psychology. First published: 22 May 2000 <[https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-0992\(200005/06\)30:3<335::AID-EJSP994>3.0.CO;2-V](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-0992(200005/06)30:3<335::AID-EJSP994>3.0.CO;2-V)> (25.12.2018).
- Kostova-Panayotova 2013:** Kostova-Panayotova, M. Balkans, Slavs, Europe Images And Stereotypes // Езиков свят - Orbis Linguarum”, v o l u m e 1 1 , i s s u e 2, 2013.
- Пенев 1930:** Пенев, Б. *История на новата българска литература*. Томъ 1-4. София, 1930-1936
- Попов 2017:** Попов, Р. The individual and the group – social identity theory and stereotyping // Psychology – Course Companion – Second Edition - Oxford 2017.
- Радев 1997:** Радев, И. *История на българската литература през Възраждането*. Велико Търново, 1997
- Славейков 1873:** Славейков П, *Изворът на белоногата* //, Словото. WEB програмиране 1999-2019.
- T. Fiske 2000:** T. Fiske, S. Stereotyping, prejudice, and discrimination at the seam between the centuries: evolution, culture, mind, and brain // European Journal of Social Psychology. First published: 22 May 2000 <[https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-0992\(200005/06\)30:3<299::AID-EJSP2>3.0.CO;2-F](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-0992(200005/06)30:3<299::AID-EJSP2>3.0.CO;2-F)> (24.12.2018).

Трајче Стамески, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје; Филолошки факултет „Блаже Конески“ Скопје, Катедра за македонска книжевност и јужнословенски книжевности. Области на научни интереси: Авторот е доцент на катедрата за македонска книжевност и јужнословенски книжевности. Учесник на повеќе национални и меѓународни конференции. Есеист, критичар, автор на книгата „Наратолошки аспекти на волшебните приказни кај Марко Цепенков“. Потесна специјалност: македонска народна книжевност, нова српска книжевност и нова бугарска книжевност.
Mail: tstameski@gmail.com